

Izabela Duraj-Nowosielska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Zbigniew Gołąb

1. Biogram

Urodził się w Nowym Targu 16 marca 1923 roku, zmarł 25 marca 1994 roku w Chicago. W 1933 roku zamieszkał z rodziną w Krakowie, gdzie w czasie wojny uczestniczył w tajnych kompletach i zdał maturę; podjął następnie podziemne studia polonistyczne i sławistyczne na UJ, działał również w konspiracji. Po wojnie kontynuował studia, a jego nauczycielami byli m.in. T. Lehr-Spławiński, T. Milewski, M. Małecki i J. Kuryłowicz; magisterium uzyskał w 1947 roku na UW. i tam też rozpoczął pracę naukową (u boku S. Rosponda). Zwolniony z pracy za działalność antykomunistyczną i aresztowany, po wypuszczeniu na wolność przeprowadził się na kilka lat w swoje rodzinne strony (był nauczycielem w Muszynie). Do Krakowa wrócił w 1952 roku, a w 1956 został adiunktem w Pracowni Słownika Praslówiańskiego PAN. W 1958 roku obronił doktorat dialektologiczny poświęcony dwóm gwarom macedońskim; w latach 1952–1961 wykładał także na KUL-u. Rozprawę habilitacyjną „Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowo-słowiańskich” (Kraków 1964) napisał po pobycie w Macedonii na kilkumiesięcznym stypendium. Rok 1961 spędził w Chicago jako profesor gościnny na Wydziale Języków i Literatur Słowiańskich tamtejszego uniwersytetu; w 1962 roku został tam zatrudniony na etacie i w Chicago pozostał już do końca życia. Stale utrzymywał kontakty z polskim środowiskiem naukowym: publikował m.in. w polskich czasopismach lingwistycznych, uczestniczył w zjazdach PTJ, był członkiem zagranicznym PAU. Aktywnie działał w środowiskach polonijnych – m.in. przewodniczył lokalnemu oddziałowi Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce; zob. też np. broszurę zawierającą tekst odczytu wygłoszonego w chicagowskim oddziale Instytutu im. Romana Dmowskiego „Sto lat polskiej myśli politycznej: doświadczenia i widoki na przyszłość” (Chicago 1986). W 1972 roku został członkiem Macedońskiej Akademii Nauk.

Z.G. wydawał prace po polsku, macedońsku i angielsku, światową sławę przyniosły mu zwłaszcza publikacje z zakresu bałkanistycznego językoznawstwa porównawczego; do obszaru jego zainteresowań należały ponadto składnia synchroniczna polonistyczna, porównawcza i teoria składni, typologia gramatyczna, a także sławistyczne językoznawstwo

diachroniczne; inspirację metodologiczną stanowiły dla niego prace europejskich strukturalistów, w tym polskich klasyków tego nurtu. Jest współautorem (obok A. Heinza i K. Polańskiego) „Słownika terminologii językoznawczej” (Warszawa 1968), jedyne opracowania tego typu na rynku polskim (podającego definicje terminów oraz ich angielskie, francuskie, niemieckie i rosyjskie odpowiedniki). W 1992 roku opublikował syntezę swoich badań na polu sławistyki historycznej pt. „The Origins of the Slavs. A Linguist’s View” (Columbus, OH); tłum. polskie „O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych” (Kraków 2004).

2. Składnia (poglądy, osiągnięcia)

Na zagadnienia gramatyczne w opisie poszczególnych języków Z.G. zwykł patrzeć z perspektywy porównawczej, na zasadzie stopniowego poszerzania pola widzenia – jeśli punktem wyjścia były struktury języka polskiego czy innego słowiańskiego, uwzględniał na ogół w danym zakresie materiał kontrastywny dotyczący innych reprezentantów tej rodziny, potem innych języków indoeuropejskich, wreszcie nieindoeuropejskich. Wobec tak postawionego celu Z.G. dążył do wypracowania takiego aparatu opisu, który byłby wystarczająco ogólny, tj. przydatny w opisie języków o zróżnicowanej budowie, pozwalający uniknąć „imputowania jednemu językowi kategorii gramatycznych drugiego czy, inaczej mówiąc, [...] ujmowania jednego języka *sub specie* drugiego” (1956: 62–63); był przy tym szczególnie wyczulony na stosowanie terminologii wypracowanej na gruncie języków ie. w odniesieniu do języków spoza tej grupy, tj. na wtłaczanie tych ostatnich w całkiem im obce ramy teoretyczne. Opierał się na ogólnym, zaproponowanym przez siebie (1958) pojęciu izogramatyzmu, wskazującym na zbieżność określonych wzorców gramatycznych w opisywanych językach – wzorców morfologicznych (izomorfizm odnoszący się do analogii struktur fleksyjnych i derywacyjnych; jest to więc rozumienie węższe niż u J. Kuryłowicza), syntaktycznych (izosyntaktyzm związany z analogią wzorców składniowych) oraz fonologicznych (izofonemizm). W zakresie gramatyki synchronicznej Z.G. interesował się szczególnie wzajemnymi relacjami między dwoma pierwszymi typami, czyli morfosyntaktyką w ujęciu typologicznym: jakie wzorce składniowe są wyrażane w poszczególnych językach jakimi środkami morfologicznymi (czy ich ekwiwalentami) oraz jak w związku z tym można te języki klasyfikować. Typologia tego rodzaju może mieć czysto synchroniczny charakter, tj. wykazywać podobieństwa i różnice w danym aspekcie morfoskładni, ale również przekładać się na badania diachroniczne, o ile badacz postawi sobie pytanie, skąd się biorą wykazane analogie (z pokrewieństwa genetycznego czy z kontaktów międzyjęzykowych; szczególnie interesującym obiektem opisu w tym obszarze był dla Z.G. bałkański „tygiel” językowy). Z perspektywy dynamiczno-kontrastywnej Z.G. podkreślał, że istotne jest oddzielenie kalk formalnych, polegających na zapożyczeniu pewnych zasad strukturalnych (właśnie wzorców gramatycznych), od zapożyczeń samego materiału językowego (leksemów).

Podstawą skutecznej analizy zależności morfosyntaktycznych jest zatem wypracowanie dostatecznie ogólnego aparatu teoretycznego – i tutaj zdaniem Z.G. najbardziej operatywne (mające uniwersalne zastosowanie) okazuje się pojęcie konotacji składniowej (w rozumieniu wprowadzonym przez K. Bühlera, tj. w sensie otwierania pozycji przez jedno wyrażenie dla innych wyrażen) oraz ontologiczne, niezakładające z góry żadnych stosunków gramatycznych

pojęcia agensa (aktywnego uczestnika opisywanego zdarzenia) i pacjensa (uczestnika biernego, w tym przedmiotowego obiektu czyjegoś działania, a także osobowego/ożywionego uczestnika doświadczającego czegoś). Analizy Z.G. na tym polu stawiają tego uczonego wśród pionierów polskich badań w zakresie składni semantycznej. Punktem wyjścia jest wskazanie i nazwanie poszczególnych uczestników sytuacji określanej danym wyrażeniem, z podziałem na konotację determinacyjną (nawiązującą do Hjelmsewowskiej *determinacji*), w której uczestnik wymagany na poziomie semantycznym jest również obligatoryjny gramatycznie, oraz potencjalną, gdzie składnik konotowany nie musi mieć powierzchniowej reprezentacji; rozważane są ponadto kryteria oddzielenia partycypantów zdarzenia od okoliczności towarzyszących (por. np. różnicę między *pozostać gdzieś* a *żyć gdzieś*), co należy do centralnych zagadnień podejścia semantycznoskładniowego.

Celem Z.G. jest precyzyjny opis struktur nie tylko pod kątem wymagań semantyczno-kategorialnych (jak np. w wypadku czasowników intransytywnych wymagających uzupełnienia rzeczownikowego wskazującego na agensa lub pacjensa), lecz także pod kątem konkretnych wymagań formalno-gramatycznych (czasem wzajemnych), jak np. wtedy, gdy końcówka 3. os. l. poj. czasownika implikuje uzupełnienie rzeczownika w mianowniku l. poj.; końcówki 1. i 2. os. konotują zaś odpowiednie zaimki osobowe fakultatywnie, co daje struktury funkcjonujące składniowo analogicznie do apozycji (jak w „ja, mówca, [referuję], ty, słuchacz, [przysłuchujesz się]”, który to pomysł interpretacyjny został podsunęty przez J. Łosia). Mechanizm schematu zdaniotwórczego ogólnie sprowadza się do konotacji determinacyjnej, semantyczno-kategorialnej i formalno-gramatycznej; jeśli chodzi o tę drugą, kierunek zależności syntaktycznych jest taki, że człon rządzący jest konotowany, człon rządzony konotujący (np. końcówka biernika konotuje czasownik przechodni i zarazem jest przez niego rządzona (por. na ten temat np. 1958). W pracy tej Z.G. przy wykorzystaniu wprowadzonego narzędzia analizy składniowej rozpracowuje pojęcie podmiotu (gramatycznego, logicznego, psychologicznego i epistemologicznego), tak jak jest ono używane w dostępnych kompendiach gramatycznych, a także związaną z nim opozycję języków subiektywnych i obiektywnych (według określenia T. Milewskiego). Zdaniem Z.G. językoznawcza definicja podmiotu możliwa jest tylko w ujęciu „siatki konotacyjnej orzeczenia”, i w ten sposób zdefiniowane pojęcie podmiotu odnosi się w istocie do języków obydwu typów; właściwe różnice strukturalne dotyczą natomiast roli składnika rzonego przez czasowniki tranzytywne (którym jest pacjens/obiekt w językach zwanych – paradoksalnie w myśl założeń Z.G. – subiektywnymi, a agens w językach „obiektywnych”; te pierwsze wobec tego proponuje się nazwać obiektywnymi, a drugie agentywnymi).

W pracach dotyczących problematyki konotacyjnej Z.G. skrupulatnie wylicza, jaki zestaw schematów formalnych odpowiada poszczególnym schematom konotacji semantycznej; dzięki charakteryzującemu je bogactwu branego pod uwagę materiału – jednojęzycznego (np. 1967) lub porównawczego (np. 1958) – rozprawy te nie tylko są cenne pod względem teoretycznym, ale też mają wysoki walor empiryczno-opisowy. Odrębne potraktowanie kwestii konotacji semantycznej i formalnej pozwoliło ostatecznie na precyzyjne zestawienia schematów formalno-gramatycznych (dla czasowników tzw. schematów zdaniowych), co każe widzieć w Z.G. również prekursora polskich badań formalnoskładniowych. W zakresie składni opisowej języka polskiego Z.G. (1967) proponuje szczegółową

klasyfikację czasowników według kryterium konotacyjnego (semantyczno-kategorialnego, a w ramach tego – formalno-gramatycznego), na tle zarysu charakterystyki konotacyjnej pozostałych części mowy. Wyróżnia się tu czasowniki „zerowe” i „niezerowe”, a wśród tych drugich jedno-, dwu- i trójmiejscowe – i w obrębie tych klas wydzielane są poszczególne typy formalne; czasowniki dwu- i trójmiejscowe różnicują się ponadto według tego, czy są przechodnie tylko w sensie semantycznym (rządzą obiektem, ale gramatycznie są nietranzytywne), czy są przechodnie także na poziomie powierzchniowym. Rozważane są przy tym osobno własności konotacyjne samych tematów czasownikowych, jak i tematów zmodyfikowanych morfemami słowotwórczymi (tj. derywatów; por. np. odrębną charakterystykę *ganić kogoś*, z możliwą konwersją pasywną, i *przyganić komuś*, bez takiej możliwości). Dla metodologicznej spójności ujęcia tradycyjny rząd (rekcja) i zgoda (kongruencja) sprowadzane są do wspólnego mianownika, tzn. wymagania formalnego określonego typu. Osobną pracę (1975 w wersji polskiej i angielskiej) poświęcił też Z.G. strukturom (orzeczeniom) tzw. endocentrycznym, niekonotującym „pierwszego partycypanta” (według określenia R. Jakobsona; podstawowej „dramatis personae” K. Pike’a), w odróżnieniu od struktur egzocentrycznych, wskazujących na jakiegoś rodzaju stosunek atrybutywny między stanem/procesem a jego podstawowym uczestnikiem; rozróżnione przy tym zostaje zjawisko endocentryczności pierwotnej, leksykalnej (inherentnej), jak w czasownikach wyrażających zjawiska pogodowe i wielu czasownikach stanu psychicznego (np. *żal komuś czegoś*; *wstyd komuś*), i wtórnej, syntaktycznej (jak np. w derywowanych od orzeczeń egzocentrycznych konstrukcjach typu *dobrze mi się to czyta*).

→ SKŁADNIA, ZALEŻNOŚCI SKŁADNIOWE

Najważniejsze publikacje

- Z.G. 1956. „The Conception of Isogrammatism”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 15: 3–12.
- Z.G. 1958. „Problem podmiotu”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 17: 19–66.
- Z.G. 1959. *The Influence of Turkish upon the Macedonian Slavonic Dialects*. Kraków: Komisja Orientalistyczna PAN.
- Z.G. 1959. „Some Arumanian-Macedonian Isogrammatisms and the Social Background of Their Development”. *Word* 15(3): 415–435.
- Z.G. 1964. *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich (ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Z.G. 1967. „Syntactic Connotation”. W *Language and Areas: Studies Presented to George V. Dobrinsky*. Chicago: University of Chicago.
- Z.G. 1967. „Próba klasyfikacji czasowników polskich na zasadzie konotacji”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 25: 1–43.
- Z.G. 1975a. „Zagadnienie orzeczeń endocentrycznych”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 33: 65–75.

- Z.G. 1975b. „Endocentricity and Endocentrization of Verbal Predicates. Illustrated with Latin and Slavic Material”. *General Linguistics* 15: 1–35.
- Z.G. 1992. *The Origins of the Slavs. A Linguist's View*. Columbus, OH: Slavica Publishers.
- Z.G. 2004. *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych*, tłum. M. Wojtyła-Świerzowska. Kraków: Universitas.

Literatura podmiotowa

- Bednarczuk, L. 1994. „Zbigniew Gołąb 1923–1994”. *Lingua Posnaniensis* 36: 9–11.
- Polański, K. 1995. „Zbigniew Gołąb (1923–1994)”. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 32: 13–16.
- Vidoeski, B. 1999. „Zbigniew Gołąb (1923–1994)”. *Slavia Meridionalis: Studia Linguistica Slavica et Balcanica* 2: 191–194.
- Wojtyła-Świerzowska, M. 2017. „Oryginalność postawy naukowej Zbigniewa Gołąba”. *Znaki pamięci 2. Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku*, red. Z. Zaron, i M. Grochowski. Warszawa: BEL Studio, 19–27.